

Josip Vrandečić

Autonomistički pokreti na istočnojadranskoj obali u 19. stoljeću

1. Uvod

Kada su 1888. godine predstavnici autonomističke općine Zadra posjetili promađarsku Rijeku, kojom su upravljali *ungarezi* ili *fiumissimi*, obje su delegacije tih gradova u Hotelu *Europa* uz *czárdás* naglasile protuhrvatsku orijentaciju područja sjeverne i središnje jadranske obale.¹ Ukorijenjeni povijesni regionalizmi *historijskih zemalja* istočnojadranske obale: Dalmacije, Rijeke i Istre, koji su se sredinom 19 st. izdigli do političkog programa, pružili su veliki otpor integraciji hrvatske nacije. Nositelji otpora ponikli su u građanskom društvu mediteranskog tipa te su svoje gradove smatrali autonomnom zajednicom u borbi za slobodu i procvat protiv drugih država. *Povijesni okvir* na koji su se pozivali bile su kasnoantičke i srednjovjekovne komune koje su se svojom pravnom praksom razlikovale od feudalnoga hrvatskog društva srednjovjekovnih županija.

Unatoč većinskoj hrvatskoj podlozi, uspostavljenoj migracijskim valovima na istočnojadransku obalu, primorsko stanovništvo ranoga novog vijeka uglavnom se definiralo prema teritorijalnom, odnosno komunalnom načelu. U procesu centralizacije pokrajinskih institucija, mletačka, fran-

¹ Usp. Cose forensi, // *Dalmata*, [bez m.izd.], 8. kolovoza 1888. godine, 1-3.

cuska i austrijska uprava promicale su osjećaj regionalnog identiteta navedenih *historijskih zemalja* koji je nadilazio lokalne municipalizme, ali je i obeshrabrivao šire nacionalne integracije. Lokalna elita podupirala je, stoga, regionalni osjećaj. Naime, postojanje joj je takvih zajednica omogućavalo vodeće društvene i političke položaje u organima država, a koji su postojali u sklopu tih zajednica.

Cilj je ove uvodne studije o problemu istočnojadranskih regionalizama osvrnuti se na povijesni nastanak te sličnosti i razlike između četiri istočnojadranska regionalizma - dubrovačkog, dalmatinskog, riječkog i istarskoga.

2. Četiri istočnojadranska regionalizma

2.1. Dubrovački regionalizam

Dubrovački regionalizam u 19. st. uvelike se razlikovao od drugih spomenutih. Nije se, naime, razvio u samostalni politički program tijekom ustavnih dilema o razvoju Habsburške Monarhije 60-ih godina 19. st. te je, za razliku od njih, pozitivno djelovao na izgradnju hrvatske nacije. Svoje je korijene imao u neovisnoj Dubrovačkoj Republici koja je pod nominalnom podložnosti turskog sultana razvijala svoju stvarnu neovisnost od sredine 14. stoljeća. Lokalni su plemići, nositelji državne tradicije i regionalne samosvijesti, teško podnijeli njeno ukidanje za Napoleona 1808. godine. Bezuspješni restauracijski pokušaj Ivana Điva Natalija (1775.-1853.), člana ugledne dubrovačke vlastelinske obitelji, sastojao se u zauzimanju grada 1813. godine, a poslije predaje Francuza, te, potom, tijekom Bečkog kongresa i nakon njega, u diplomatskom pokušaju obnove Republike. On je 1813. i poveo Dubrovčane protiv Francuza, ali je, unatoč tome, austrijski general Milutinović postao

pravim gospodarom grada.² Tijekom 1815. i u Carigradu je, također bezuspješno, nastojao razviti akciju kod Porte i engleskog poslanika za obnovu Republike. Nakon što je akcija oko obnove Republike propala, I. Đ. Natali se povukao u osamu, pišući povijesne, filozofske i moralne sastavke o starom Dubrovniku koji su ostali u rukopisu.

Habsburzi, novi gospodari Dubrovnika, uključili su područje bivše Republike u Kraljevinu Dalmaciju. U samom gradu pomagali su uspon bogatoga i lojalnog srednjeg sloja, velikim dijelom doseljenog iz turskog zaleđa, ali su najveći *veleporeznici* u dubrovačkom kotaru i dalje bile plemićke kuće Pucića, Đorđića, Natalića, Gozze, Bonde, Bizzara i Gradića. Dubrovačko se plemstvo teško prilagođavalo novoj državi, o čemu svjedoči i I. Đ. Natali, primjerice u svojoj neobjavljenoj sintezi vlastitoga političkog iskustva (*Ristretto*), pisanoj 1848. godine, predlažući osnivanje neovisne dalmatinske države koja bi obuhvatila tri kotara *Austrijske Dalmacije*: Boku, Dalmaciju i Dubrovnik, te postala mostom između talijanskih država, Hrvatske i Turske. Iako od toga Natalijeva nacрта nije ništa ostvareno, Dubrovčani su 1848. i 1861. u Dalmaciji bili glavni oslonac sjedinjenju pokrajine - dubrovačke regije - s Hrvatskom. U tom je sklopu primjerice Niko Pucić u više navrata napao novi regionalistički, autonomaški pokret u Dalmaciji kao zavjeru austrijske birokracije i dalmatinskih *pseudo aristocratici* protiv Zagreba. Tako se u sklopu Dalmacije javio prohrvatski pokret u Dubrovniku - separatistički u odnosu na dalmatinski regionalizam. Kasnije, potkraj 19. st., dio je dubrovačke inteligencije doduše prihvatio jugoslavenstvo i srpstvo, ali više

² Usp. I. Đ. Natali, *Abbazzo sul come si potrebbe prevenire il ferroce Despotismo*, Povijesni Arhiv Dubrovnik, E. Katić, A. 12, XLII/5, p. 42.

zbog toga što je bio razočaran Monarhijom, dualizmom i statusom Slavena u Monarhiji negoli zbog toga što je poznavao Srbiju.

2.2. Dalmatinski regionalizam

Mnogo jači, višestruko slojevitiji autonomaški program od onoga u Dubrovniku razvijao se u Dalmaciji. Složen i izgrađivan kroz stoljeća, tijekom 19. st. javio se u svojim različitim političkim rješenjima i ideološkim varijantama - i to kao *marcolinstvo*, slavo-dalmatinstvo i talijanstvo.

Marcolini, skupina mletačkih dalmatinskih simpatizera nazvana prema gradskom zaštitniku Venecije svetom Marku, vodili su 1848. u Dalmaciji kampanju za ujedinjenje Dalmacije i *nove, obnovljene, revolucionarne* Venecije. Nikola Tommaseo, najpoznatiji dalmatinski autonomaš, i Coriolan de Cerineo Lucio, trogirski plemić, njegov istomišljenik, postali su, pak, glavni ideolozi slavo-dalmatinstva, koje je dokazivalo postojanje zasebne dalmatinske nacije.³ Pozivajući se na srednji vijek, N. Tommaseo je tvrdio kako je tijekom stoljeća iz skladnog suživota (*convivenze*) slaven-skih i latinskih Dalmatinaca nastao poseban narod sa specifičnim etnokulturalnim karakterom. Mnogo aktivniji od konzervativnih *marcolina* i dalmatinskih *Slavo-dalmata* postali su, naposljetku, lokalni Talijani, koji su se regionalizmom koristili samo kao političkom formulom otpora sjedinjenju Hrvatske.

³ Usp. C. de Cerineo-Lucio, *Studi critici sulle condizioni politiche e civili della Dalmazia*, [Split, 1861], 23-24.

Dakle, zajednički nazivnik svim autonomističkim naslagama u Dalmaciji bio je otpor sjedinjenju s Hrvatskom, načelo koje je snažnije istaknuto za revolucije 1848. godine, a onda ponovno i pri preustroju Monarhije 1861. godine. U uvjetima zaoštrene borbe s pristašama hrvatske nacionalne integracije ideološko se bogatstvo autonomaškog pokreta tijekom vremena svelo na nacionalno talijanstvo, predvođeno splitskom gradonačelnikom Antonijom Bajamontijem, i proaustrijsko autonomaštvo, koje je okupilo pojedine činovnike i zemljoposjednike koji su Dalmaciju i dalje doživljavali kao svoju jedinu domovinu. Unutarnji sukobi, koji su 1866. obilježili i osnivački sastanak stranke u Zadru, ponekad su bili intenzivniji od sukoba s hrvatskim narodnjacima, koje su tijekom 60-tih godina 19. st. autonomaši još ignorirali, sigurni u potporu Beča te svoju kulturnu, intelektualnu i materijalnu superiornost u Dalmaciji.

U posljednjoj četvrtini 19. st. došlo je do odlučnog slabljenja pokreta, opadanja članstva, ubrzane kroatizacije Dalmacije te nastavka sukoba splitske i zadarske frakcije predvođene dvojicom gradonačelnika A. Bajamontijem i Nicolom Trigarijem. To je razdoblje potvrdilo konačan uspon i pobjedu Narodne stranke 1870. na pokrajinskim izborima za Dalmatinski sabor, odnosno njeno preuzimanje splitske općine 1882. godine. Za razliku od Bajamontija, koji je od 70-tih godina 19. st. otvoreno zagovarao talijanizaciju stranke i osuđivao regionalnu identifikaciju kao neučinkovitu, zadarski je gradonačelnik inzistirao na umjerenosti politici i dalmatinskom imenu sve do kraja stoljeća. Uz ideološki sukob, sukob između zadarskoga i splitskog krila imao je izraženu ekonomsku podlogu jer su pojedine autonomaške skupine činile gospodarske *lobbyje* koji su se borili za državno investiranje u njihove gradove, poglavito

u izgradnju željeznica. Suočena s hrvatskim izbornim uspjesima na općinskoj, pokrajinskoj i državnoj razini, stranka se tek 1899. formalno konstituirala kao talijanska, iako je i tada u imenu koristila dalmatinski naziv: Dalmatinsko političko društvo (*La società politica Dalmata*). No, talijanska nacionalna ideologija, posebice u njezinu iredentističkom ruhu, idejno se kosila s dalmatinskim autonomaštvom iako se na njega pozivala. Prijelaz stoljeća obilježio je, pak, nastanak talijanskih nacionalnih društava u Dalmaciji, poput *Pro Patrie* ili *Lege Nazionale*, u sklopu kojih je neznatna talijanska manjina pripremala pretpostavke za uključenje Dalmacije u talijanske političke planove.

2.3. Riječki regionalizam

Riječki *ungarezi* ili *fiumissimi* okupili su se tijekom 60-tih godina 19. st. kao pokret koji je osporavao veze s Hrvatskom, a zagovarao autonomiju Rijeke u sklopu Mađarske. Misao autonomije bila je podržavana od uske oligarhijske gradske skupine kao sredstvo borbe za pridruživanje Rijeke Ugarskoj, od koje su se nadali većoj koristi negoli od siromašne i nerazvijene Hrvatske. Svoje povijesno pravo temeljili su na statusu *Corpus separatum-a*, izdvojenoga riječkog tijela koje se kao takvo razvijalo još od 18. st., tijekom kojega mu je Marija Terezija podarila takav status. Hrvatska uprava u Rijeci od 1848. do 1868. nije uspjela privući riječko građanstvo Hrvatskoj i hrvatstvu. Dani radosti zbog priključenja Ugarskoj nakon *Austro-mađarske nagodbe* iz 1867. i 1869. pokazali su se iluzijom jer je ugarska vlada počela sustavno kršiti stari riječki statut. Stoga se, početkom 90-tih godina 19. st., riječka oligarhija okrenula protiv Mađarske. Najpoznatiji nositelji riječkog autonomaštva postali su Michele Maylander, odvjetnik, i

Riccardo Zanella, novinar stranačkog lista *Difese* i tajnik stranke, sin oca Furlana i majke Slovenke, rođen u Rijeci. U sukob općinskog vijeća s ugarskom vladom Maylanderov stav bi se najbolje mogao sažeti u *mottu* – “nema ugarskog patriotizma bez autonomije”, a Zanellin da “Rijeka mora biti prva i jedina luka Ugarske, a ne posljednja od talijanskih gradova”. Njihova autonomna stranka podijelila se u početku 20. st. na Zanellin *Partito autonomo* i Maylanderovu *Legu autonomu*, frakciju starih liberalnih *ungareza*, koji su, unatoč sitnim razlikama, nastojali zajedno odoljeti kroatizaciji, mađarizaciji i talijanizaciji grada. Njihovo kulturno talijanstvo bilo je u početku protuhrvatsko, a ne iredentističko, te ga je Ugarska tada i podupirala. Ta zajednica *ungareza* ili ungarofila svoju je strategiju i svoje zahtjeve podigla samo do zahtjeva za autonomijom, no ne i za pripajanjem talijanskoj naciji. Preobražaj dijela riječkih autonomaša iz oduševljenih ungarofila u talijanske iredentiste dogodio se u uvjetima pojačane mađarizacije.⁴ Naime, kada je Vlada potkraj 19. st. oduzela Rijeci slobodnu luku (*porto franco*) te svaki utjecaj na talijansku gimnaziju i talijansku trgovačku školu, ojačala je talijansku narodnu svijest dijela Riječana. Mađarizacijom Rijeke, osobito u državnim školama i javnim uredima, dio se stanovništva počeo izjašnjavati kao Talijani.⁵

⁴ Usp. Lj. Karpowicz, *Riječki Corpus separatum 1868.-1914. godine*, Rijeka, 1986., 145.

⁵ Usp. M. Marjanović, *Rijeka od 1860. do 1918. godine*, u: *Zbornik Rijeka*, [Rijeka], 1964., 239.

2.4. Istarski regionalizam

Polarizacija hrvatskoga i slovenskog pučanstva, s jedne, i talijanske urbane elite, s druge strane, bila je u Istri toliko snažna da nije dozvolila razvitak neovisnoga autonomističkog pokreta. Oba su nacionalna korpusa svoja integracijska rješenja tražila izvan pokrajine te su gledala prema Zagrebu, odnosno Rimu. Izvorni istarski regionalizam razvio se dijelom tako što je, kao i u Dalmaciji, bio odlučno potpomognut nositeljima talijanskoga nacionalnog rješenja. Kulturni odraz istarske osobnosti predstavljao je list *L'Istria*, kojega je pokrenuo Tršćanin Pietro Kandler, arheolog, pravnik i povjesničar - istraživač povijesti Trsta i Istre. On se isticao u promicanju autonomije Trsta kojega su Tršćani, u stalnoj borbi za slobodu i procvat protiv druge – habsburške države, smatrali malom autonomnom državom. Krupni i srednji sloj tršćanske građanske klase, osobito onaj koji je pripadao financijskom kapitalu, suprotstavljao se centralističkim nastojanjima bečke vlade. Pritom su isticali teze o autonomiji Trsta, obrani lokalne političke vlasti te nacionalnoj slobodi i nesputanome gospodarskom djelovanju, nastojeći sve to ostvariti pozivanjem na stari općinski statut.⁶ P. Kandler je, u tom sklopu, imao zadatak prikupiti dokumente za podupiranje povijesnog prava Trsta, no dokumenti nisu potvrđivali ideju o povijesnoj autonomiji jer se povijest grada zbivala u tijesnoj ovisnosti od odluka političke središnje austrijske vlasti kojoj je Trst pripadao od 1382. godine. On je 1845. pokrenuo i posebni tjednik za pitanja tršćansko-istarske povijesti i suvremenih političkih prilika pod nazivom *L'Istria* (prije no što se 1852. ugasio,

⁶ Usp. M. Bertoša, Povjesničar Pietro Kandler i njegov list *L'Istria*, u: isti, *Etos i etnos zavičaja*, [bez mj. i g.izd.], 102-119.

donio je obimnu povijesnu građu za povijest poluotoka). No, iako je P. Kandler bio pobornik talijanstva i autonomije Trsta, tu sintezu istarske dvotisućljetne povijesti nije smatrao sredstvom dokazivanja talijanstva Istre poput njegovih brojnih nastavljača, primjerice Carla de Franceschija, Carla Combija, Tomasa Lucianija i drugih.

Političku varijantu istarskog regionalizma zagovarao je, pak, Ivan Krstić, dalmatinski Hrvat i začetnik istrijanstva. Talijanska propaganda poslužila se Krstićem protiv vodstva Hrvatsko-slovenske stranke, optužujući to vodstvo da ne misli na potrebe istarskog stanovništva nego samo na sjedinjenje Istre Hrvatskoj. Ta je talijanska propaganda upozoravala i da je u Hrvatskoj gospodarsko stanje teško te da hrvatski seljak plaća velike poreze i živi u bijedi. Propaganda je naišla na odjek u nekim mjestima istočne Istre, kolijevci narodnog preporoda, u kojima je *istrijski pokret* bio pomagan od Talijanske liberalne stranke. Stoga je I. Krstić sa svojom propagandom, putem lista *Prava naša sloga*, kojega je osnovao 1896. godine, uspio zavladatai samo u nekima hrvatskim općinama istočne Istre (Lovran, Mošćenice, Veprinac).⁷

3. Zajednička obilježja i međusobne razlike autonomističkih pokreta/regionalizama

Razvoju autonomističkih pokreta na istočnojadranskoj obali pridonijeli su mnogobrojni činitelji: antička upravna i kulturna tradicija, razlika običajnoga i pravnog standarda jadranskih komuna i hrvatskog društva u zaleđu, dugo-

⁷ Usp. D. Šepić, O procesu integracije hrvatske nacije u Istri, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*, Zagreb, 1981., 264-265.

trajna fizička odvojenost jadranskih cjelina od Kraljevine Hrvatske te koncept vjerovanja u postojanje autohtonih antičkih Slavena odijeljenih od pridošlih Hrvata. Austrija je, usto, svoje unutarnje uređenje temeljila na regionalizmu te je, u sklopu svoga državnoupravnog sustava, priznavala ograničeni suverenitet *historijskih zemalja* i njihovih predstavnika, ali ne i naroda. Ustavna rješenja iz 1861. polazila su od federativnog ustroja Monarhije, u sklopu kojega bi svaka od *historijskih zemalja* posjedovala državnopravni i povijesni subjektivitet. Ustavna filozofija dalmatinskih, dubrovačkih, istarskih ili riječkih plemstva i građanstva bila je posve bliska *ideologiji bohemijskih aristokrata*, zasnovanoj na koncepciji *historijskih pokrajinskih prava (Staatsrecht)*, koji su doživljavali njihove provincije kao neovisne austrijske jedinice. *Länderföderalismus* je predviđao uređenje Monarhije kao federacije *historijskih pokrajina* s jakim ovlastima lokalnih sabora i zemaljskih vlada. Pregovori koje je car proveo u Beču s pokrajinskim predstavnicima rezultirali su 20. listopada 1860. *Listopadskom diplomom* u kojoj su naglašene povijesne i kulturalne posebnosti *historijskih pokrajina*. *Listopadska diploma* ojačala je suverenitet *historijskih zemalja*, jer jamčila im je uspostavu zemaljskih sabora koji bi imali zakonodavnu moć i slali predstavnike u *Raichsrath*, središnji parlament u Beču. Predstavnici *historijskih zemalja* naglašavali su, pak, svoja povijesna prava, autonomiju utemeljenu na neovisnoj pokrajinskoj kruni, pokrajinskoj autonomiji ili općinskom statutu. No, federalna koncepcija Monarhije trajno se sukobljavala s centralizmom dvora i njemačkih birokrata koji su, ustavnim rješenjima i ovlastima središnjeg parlamenta, nastojali osigurati dominantnu ulogu njemačkome upravnom činovništvu. Ipak, zaštita autonomnog statusa *historijskih zemalja* odgovarala je kako lokalnoj upravnoj i gospodarskoj oligarhiji,

tako i Monarhiji u zajedničkom otporu modernim nacionalizmima koji su ove *historijske zemlje* prisvajali.

Historijske su zemlje, uz *ustavni okvir* koji im je priznavao subjektivitet i legitimnost, dijelile i snažan kulturni i intelektualni pokret austrijskog klasicizma, osobito za Metternichove restauracije (koji je naglašavao povijesne posebnosti pojedinih pokrajina i njihovu upućenost na Austriju i Habsburgovce). Vlasti i podložni intelektualci poistovjetili su konzervativno, anacionalno i multikulturalno naslijeđe stoljetnoga municipalizma s Habsburzima i antičkim mediteranskim Rimom. Iako se godine 1804. car Franjo II. morao odreći titule *Vladara Svetoga Rimskog Carstva*, pa je 1806. preuzeo skromniji naziv *Cara Austrije*, Habsburzi su se i dalje pozivali na naslijeđe drevnoga sredozemnog *Imperiuma*. Dioklecijanova palača u Splitu, antičke iskopine u Saloni i drugi antički spomenici diljem pokrajine potkrijepili su habsburške tvrdnje kako su nadnacionalna i integrativna imperijalna sila. Stoga su tek pred revoluciju 1848. godine, u sklopu nacionalnog romantizma, ojačale nacionalne integrativne struje koje su pojedine pokrajine vidjele u sastavu širih nacionalnih integracija.

Istočnojadranskim je regionalizmima, također, svojstvena i uključenost u *koncept Ilirika*, historiografskog pojma koji je nastao u vrijeme humanizma i koji je, u osnovi, bio protivan pojmu hrvatske *Trojednice*. Sukob koncepta Dalmacije kao središta Ilirika i Dalmacije kao dijela *Trojedne Kraljevine* izrastao je tijekom baroka u temeljnu odrednicu njene povijesti. U osnovi to je sinteza njenog romanstva i slavenstva, antike i srednjovjekovlja, klasičnoga i romantičnog, teritorijalnoga i nacionalnog... *Humanisti* su tu dvojnost pomirili pogrešnim spajanjem dviju dalmatinskih tradicija. Naime, za vrijeme mletačke uprave došlo je i do

konceptualnog odvajanja Slavena od Hrvata, odnosno poistovjećenja Slavena s Ilirima. Još 1490. papa Pio II. opisao je, stoga, Slavene kao izravne potomke antičkih Ilira, a Dalmaciju kao nasljednicu drevnog Ilirika i rodno mjesto svih Slavena. Pritom se ime *Ilira* upotrebljavalo češće za označavanje Slavena zbog humanističke težnje prema starini. Usto, imena *Sclavi* i *Sclavonia* postali su *Schiavi* i *Schiavonia* u iskvarenome latinskom jeziku te su poistovjećena s robovima (*sclavi*). Mavro Orbini je i dalje branio slavenski naziv, ali su ga kasni humanisti sve više napuštali (Ratkaj, Istvanffi, Mrnavić) u korist ilirskog imena, koje se zadržalo do 19. stoljeća. Sâm Johannes Lucius nije uspio pokolebati teoriju o autentičnosti Slavena na Balkanu, ali je uspio popularizirati tezu o doseljenju Hrvata, navedenu kod Porfirogeneta, čime su Hrvati odijeljeni od antičkog naslijeđa pokrajine: dok su Slaveni postali autohtoni potomci Herodotovih Skita, naseljenih na Balkanu prije razaranja Troje, Hrvati su postali pridošlicama iz 7. stoljeća. Teorija autentičnosti Slavena postala je, pak, osnovom za dokazivanje postojanja autentičnih dalmatinskih Slavena tijekom 19. stoljeća.

Uspon regionalizama tijekom 60-tih godina 19. st. događao se u vrijeme liberalnog kapitalizma te se temeljio na zajedničkome liberalnom optimizmu, koji je sa sobom nosio vijek kapitalizma i građanstva, a koje se - u obrani svojih gospodarskih zahtjeva - pozivalo na povijesna obilježja pojedinih pokrajina. Sociološki promatrano, gradsko društvo mediteranskog tipa uklopljeno je u trgovačke tokove na Mediteranu, gdje je poglavito dominirao talijanski jezik kao element kulture i komunikacije. Ipak, talijanski jezik nije kod svih regionalista bio sinonim za nacionalnost nego je predstavljao i branu središnjoj birokraciji te predstavljao i

borbu za njihove društvene i političke položaje u organima države koji su postojali u tim zajednicama. Školovanje građana na talijanskim sveučilištima pridonijelo je procesu talijanske kulturne, a potom i nacionalne identifikacije dijela lokalnog stanovništva. Uporaba talijanskog jezika na istočnojadranskoj obali olakšala je, usto, migraciju stanovništva u oba smjera: kako stanovnika istočnojadranske obale na Apeninski poluotok, tako i migraciju talijanskih činovnika, trgovaca, obrtnika i najamnih radnika na istočnojadransku obalu. U borbi protiv habsburškog centralizma i hrvatskog aneksionizma u slučaju Dalmacije, Istre i Rijeke razvila se ljubav prema jednoj idealiziranoj Italiji, čije su političke forme bolje izrazili tek vođe iredentizma s početka 20. stoljeća.⁸

Različitosti među protuhrvatskim regionalizmima značajnije su od njihovih sličnosti. Razlike postoje u odnosu prema Monarhiji i njenima glavnim nositeljima - Austriji i Mađarskoj. Dok dubrovačko plemstvo nikada nije prihvatilo Austriju, dalmatinski je regionalizam težio uspostavi širih odnosa s Bečom kao jamstvom neovisnosti od Zagreba. Riječki regionalizam, pak, ponajprije naglašava tijesnu upućenost na Mađarsku, ali joj se kasnije, tijekom 90-ih godina 19. st., počinje snažno suprotstavljati. Istarski i tršćanski nacionalizam inzistiraju, naposljetku, na posebnostima cjelina Istre i Trsta prema Austriji.

U odnosu na Hrvatsku, regionalizmi se suprotstavljaju njenoj integraciji. Otpor dalmatinskih i riječkih autonomaša izravno je usmjeren protiv integracije hrvatskih zemalja. Samo dubrovačko plemstvo vidi u Zagrebu novu maticu

⁸ Usp. Lj. Karpowicz, n.dj., 144.

otpora prema Beču i Dalmaciji. *Osovina Zagreb-Dubrovnik*, ustanovljena u vrijeme ilirskog pokreta i osnažena 1848. godine, iznova je počela djelovati 1861. godine. Grof Medo Pucić (1821.-1881.) pozvao je u siječnju 1861. brodovlasnike iz Kotorskog zaljeva na sastanak u Dubrovnik kako bi, neovisno o *ostatku Dalmacije*, razmotrili sjedinjenje dubrovačkoga i kotorskog okružja s Hrvatskom.⁹ Stoga je, tijekom izborne kampanje 1861. godine, austrijsko upravno činovništvo velikim dijelom usmjereno protiv dubrovačkoga regionalnog rodoljublja. Tada Anton Schmerling, austrijski državni ministar procjenjuje kako 80 posto lokalnog stanovništva još priželjkuje obnovu Republike. Gotovo istodobno, kada je dubrovački gradonačelnik Vlajki 1861. sazvao Gradsko vijeće zbog rasprave o ujedinjenju, M. Pucić i Mato Natali upali su u Gradsku vijećnicu ne bi li vijećnike okrenuli Hrvatskoj. Ivan Nikolić, sudski tajnik u Dubrovniku otpušten je tada iz službe zbog toga što je kritizirao dalmatinskog regionalista Tommasea. Za braću Pucić, N. Tommaseo je bio samo razočarani stari revolucionar koji je prema Hrvatskoj provodio osobnu politiku prkosa (*dispetto*).

Autonomizmi se razlikuju i u odnosu spram liberalizma. Budući da su nositelji regionalnih zahtjeva lokalni građani i plemići, oni prihvaćaju liberalizam kao vodstvo financijske i kulturne manjine koja mora preuzeti upravu svojih *historijskih cjelina*, držeći pritom mase izvan politike. Sukladno tome opiru se populističkoj i radikalnoj demokraciji koja je u politiku uvela nacionalne mase kojima je moguće

⁹ Usp. S. Obad, Narodnoprporodno gibanje u Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1860./1861. godine, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, br. 23, Zadar, 1984., 153.

manipulirati. Stoga autonomistički pokreti nastoje apolitičnu i amorfnu masu građana podignuti na razinu politički svjesne zajednice. U *// Dalmati* su, u tom sklopu, pokrajinski izbori 1870. komentirani kao sukob "demokratske i liberalne škole", uz tvrdnju kako politiku treba voditi naobražena inteligencija a ne običan puk.¹⁰ Urednik *// Dalmate* Enrico Matcovich napisao je tada da borba za opće pravo glasa traži savez građanstva i plemstva protiv "rustičnih Slavena". U Saboru su, naime, autonomaši narodnjačke zastupnike doživljavali kao "nepismene mase" pod vodstvom fanatičnih svećenika. Otuda, prema E. Matcovichu, tvrdnja da je nacionalizam seljački fenomen Dalmacije. A i povjesničari istarskoga talijanskog nacionalnog kruga, poput Carla Combija, Attilia Tamara i Paola Tedeschija, isto kao dalmatinski i riječki autonomaši, zastupali su teze *liberalnog despotizma*, prema kojemu lokalne Slavene put u civilizaciju vodi samo preko talijanizacije.¹¹

Glavni razlog autonomaškog neuspjeha je u nepostojanju etničkog potencijala koji bi odolio snažnome hrvatskom nacionalnom procesu. Usto, unutar samih pokreta došlo je do podjele na retardirano autonomaštvo lokalne zajednice i talijansku nacionalnu opciju koja je napuštala izvorni regionalistički program. Institucionalni sklop dalmatinskog, istarskog i riječkoga autonomaštva, podržavan od Austrije i Mađarske, počivao je na upitnim slobodinama gradskih statuta i austrijskih *historijskih zemalja* koji su popuštali pred nacionalnim rješenjima. Ipak, naglasimo zaključno, i kao takvi otežali su sjedinjenje hrvatskih zemalja i konstituiranje moderne hrvatske nacije.

¹⁰ Elezioni dirette, *// Dalmata*, [bez m.izd.], 26. travnja 1871. godine, 1.

¹¹ Usp. M. Beroša, n.dj., 40-41.

Sažetak

Cilj je ove uvodne studije o problemu istočnojadranskih regionalizama osvrnuti se na povijesni nastanak te sličnosti i razlike između četiri istočnojadranska regionalizma - dubrovačkog, dalmatinskog, riječkog i istarskoga. Pritom se ukazuje na činjenicu kako su razvoju autonomističkih pokreta na istočnojadranskoj obali pridonijeli mnogobrojni činitelji, koji se posebno razmatraju.

Inače, uspon regionalizama tijekom 60-tih godina 19. st. događao se u vrijeme liberalnog kapitalizma te se temeljio na zajedničkome liberalnom optimizmu, koje se - u obrani svojih gospodarskih zahtjeva - pozivalo na povijesna obilježja pojedinih pokrajina. Usto se, u borbi protiv habsburškog centralizma i hrvatskog aneksionizma u slučaju Dalmacije, Istre i Rijeke, razvila i ljubav prema jednoj idealiziranoj Italiji, čije su političke forme bolje izrazili tek vođe iredentizma s početka 20. stoljeća.

Različitosti među protuhrvatskim regionalizmima značajnije su, pak, od njihovih sličnosti. A glavni razlog autonomaškog neuspjeha je, u tom sklopu, u nepostojanju etničkog potencijala koji bi odolio snažnome hrvatskom nacionalnom procesu. Usto, unutar samih pokreta došlo je do podjele na retardirano autonomaštvo lokalne zajednice i talijansku nacionalnu opciju koja je napuštala izvorni regionalistički program. Institucionalni sklop dalmatinskog, istarskog i riječkoga autonomaštva, podržavan od Austrije i Mađarske, počivao je na upitnim slobodinama gradskih statuta i austrijskih *historijskih zemalja* koji su popuštali pred nacionalnim rješenjima. Ipak, naglasimo zaključno, i kao takvi otežali su sjedinjenje hrvatskih zemalja i konstituiranje moderne hrvatske nacije.

Zusammenfassung

Das Ziel dieser einleitenden Studie zum Problem der Regionalismen an der östlichen Adriaküste ist es, die historische Entwicklung, Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den vier Regionalismen an der östlichen Adria zu betrachten: dem von Dubrovnik, Dalmatien, Rijeka und Istrien. Dabei wird auf die Tatsache hingewiesen, daß die Entwicklung von autonomistischen Bewegungen auf der östlichen Adriaküste von zahlreichen Faktoren, die besonders behandelt werden, beeinflußt war.

Zum Aufschwung der Regionalismen in den 60-er Jahren des 19. Jh. kam es zur Zeit des liberalen Kapitalismus. Er gründete auf gemeinsamem liberalem Optimismus, der die historischen Merkmale des jeweiligen Gebiets hervorhob, um die jeweiligen wirtschaftlichen Forderungen zu verwirklichen. Darüber hinaus hat sich im Kampf gegen den Habsburger Zentralismus und den kroatischen Annexionismus im Fall Dalmatiens, Istriens und Rijekas auch eine Vorliebe zum idealisierten Italien entwickelt, deren politische Formen erst die Führer des Irredentismus zu Beginn des 20. Jahrhunderts besser zum Ausdruck brachten.

Unterschiede zwischen einzelnen antikroatisch orientierten Regionalismen sind jedoch bedeutender als deren Ähnlichkeiten. Und der wichtigste Grund für den Mißerfolg der Autonomisten war in diesem Zusammenhang der Mangel am ethnischen Potential, das der starken kroatischen Nationalbewegung widerstehen würde. Außerdem wurden die Bewegungen in sich zerteilt: auf zurückgebliebenen Autonomismus der lokalen Gemeinschaft und die italienische nationale Option, die das ursprüngliche regionalistische Programm verlassen hat. Institutionen der Autonomisten von Dalmatien, Istrien und Rijeka, die von Österreich und Ungarn unterstützt wurden, beruhten auf fragwürdigen Freiheiten aus den Satzungen der Städte und der österreichischen *historischen Länder*, die vor den nationalen Lösungen gewichen haben. Dennoch muß betont werden, daß sie trotzdem eine Vereinigung der kroatischen Länder und die Gründung einer modernen kroatischen Nation erschwert haben.

Summary

The purpose of this introductory study on the problem of eastern Adriatic regionalisms, is to consider historical beginnings of the similarities and differences between four regionalisms in eastern Adriatic – namely, that of Dubrovnik, Dalmatia, Rijeka and Istria. In doing this, I would like to point out the fact that the development of autonomy movements on the eastern Adriatic coast was contributed to by many factors, which will be considered separately.

Besides, the rise of regionalisms during the 1860s took place at the time of liberal capitalism and was based upon the common liberal optimism, which – in the defence of its economic demands – gave

reference to historical characteristics of each region. In addition, in the fight against the Hapsburg centralism and Croatian annexionism in the case of Dalmatia, Istria and Rijeka, there developed a love towards a kind of idealised Italy, whose political structure was improved and expressed by irredentist leaders at the beginning of 20th century.

The differences between anti-Croatian regionalisms are far more significant than their similarities. The main cause for the failure of autonomy movements, in this context, lies in the absence of ethnic potential which would resist powerful Croatian national process. Also, within the movements themselves there was a division between backward autonomy of a local community and Italian national option which was leaving the original regionalist programme. The institutional structure of autonomy movements in Dalmatia, Istria and Rijeka, supported by Austria and Hungary, was based on ambiguous privileges of town statutes and Austrian *historic lands*, which were giving way to national solutions. Nevertheless, let me emphasise at the end that as such they made the union of Croatian lands more difficult as well as the constitution of modern Croatian nation.